

موانع کشت و تولید گیاهان دارویی در مناطق روستایی سردسیری کهگیلویه و بویراحمد

اکبر دهبان نژادیان، یوسف قتبری و حمید برقی

۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۲- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۳- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

چکیده

اهداف: توجه به فعالیت گیاهان دارویی، یکی از رویکردهای تحلیلی در زمینه مطالعات توسعه روستایی است. هدف از این پژوهش تحلیل موانع فعالیت گیاهان دارویی در مناطق روستایی سردسیری استان کهگیلویه و بویراحمد است.

روش: نوع تحقیق کاربردی، روش مورد استفاده توصیفی و مبتنی بر گردآوری‌های میدانی (پرسشنامه) است. جامعه آماری این تحقیق، ۱۳ روستا منطقه سردسیری استان کهگیلویه و بویراحمد براساس سرشماری ۱۴۰۰، بالغ ۲۱۴۵۳ نفر و براساس فرمول کوکران و خطای ۰/۰۵؛ ۳۸۳ پرسشنامه محاسبه و به صورت تصادفی بین مردم محلی توزیع شد. برای تحلیل داده از آماره توصیفی و استنباطی استفاده شد.

یافته‌ها/ نتایج: یافته‌های تحقیق نشان داد، ۶ عامل شناسایی و در مجموع ۵۳/۳۰۴ درصد واریانس کل متغیرها را تبیین می‌کنند و ۴۶/۶۹۶ درصد از واریانس باقی مانده مربوط به سایر عواملی است که پیش‌بینی آن‌ها مسیر نشده است. به طوری که عامل اول، موانع اقتصادی با مقدار ویژه آن (۳/۲۶۹)، و بیش از ۱۱/۲۷۳ درصد از کل واریانس‌ها را به خود اختصاص داد و عامل ششم موانع اطلاعاتی با مقدار ویژه ۲/۲۷۳ و مقدار واریانس آن ۷/۸۳۸ در آخرین عامل قرار دارد.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که موانع بسیاری در انجام فعالیت گیاهان دارویی در مناطق روستاها وجود داد و یافته‌های تحقیق آن را تایید می‌کند.

کلمات کلیدی: توسعه روستایی، گیاهان دارویی، تنوع بخشی، استان کهگیلویه و بویراحمد

۱. مقدمه

از توسعه روستایی به عنوان استراتژی کلیدی در رونق توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورهای جهان نام برده شده است (کی، ۲۰۰۹، ص. ۱۰۳). اما با گذشت سال‌های فراوان از صنعت شدن کشورها، توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته با چالش‌های مهم اقتصادی بزرگی روبرو هستند. مطالعات گذشته در این کشورها نشان می‌دهد که برنامه‌های اقتصادی که در راستای دستیابی به توسعه روستایی صورت گرفته است، نتوانسته است زمینه را برای توسعه اقتصادی و اجتماعی در مناطق روستایی فراهم کند (شن و همکاران، ۲۰۰۸، ص. ۹؛ کامپوس و همکاران، ۲۰۱۸). بنابراین یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های برنامه‌ریزی در کشورهای در حال توسعه، توسعه روستایی است. زیرا در برخی از موارد بهره‌برداری‌های بی‌رویه و غیراصولی و عدم بهره‌وری از کشاورزی، گرم شدن کره زمین، جنگل‌زدایی، بحران غذا، موجودات اصلاح شده ژنتیکی (GMOs)، سوخت‌های کشاورزی، حاکمیت غذایی، قحطی، فقر روستایی و مهاجرت بین‌المللی و سبب مشکلات معیشتی و ایجاد ناپایداری‌هایی در محیط روستایی شده است (دی دکلرک، ۲۰۱۸، ص. ۱۱-۱۳). از سوی دیگر، بخش کشاورزی در کشور، به سبب کوچک مقیاس بودن فعالیت‌های آن، پر نوسان بودن رشد، بهره‌وری پایین عوامل تولید و نیز کاهش میزان اشتغال بعد از اصلاحات اراضی، توان لازم برای واقع شدن به عنوان موتور رشد و توسعه در اقتصاد ایران را نداشته

^۱- Kay

^۲-Shen et al

^۳-Campos et al

^۴- De Clercq

است. کاهش شاخص پیوندهای پیشین بخش کشاورزی طی دوره ۳۹ ساله (۱۴۰۱-۱۳۵۲) نشان از عدم توانایی این بخش در ایفای نقش بخش کلیدی در اقتصاد را دارد (مومنی و، دشتبانی و بانوئی، ۱۳۹۶، ص. ۲۰). بنابراین برای غلبه بر چالش‌های فوق‌الذکر و توسعه اقتصادی، اجتماعی و ساماندهی فضایی مطلوب‌تر در جامعه روستایی، مستلزم متنوع ساختن اشتغال و گسترش فعالیت‌هایی است که تحرک و پویایی آن را تضمین کند (بارت، ۲۰۰۱، ص. ۲).

تنوع بخشی به اقتصاد مناطق روستایی کشورهای در حال توسعه، سبب بهبود فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی شده و همین‌طور تأثیر مهمی در رفاه خانوارهای روستایی دارد، از آن به عنوان راهبرد اساسی در توسعه فعالیت روستاها نام برده شده است (ریاحی و نوری، ۲۰۱۶، ص. ۱۱۶). تنوع فعالیت‌های کشاورزی، ضمن تقویت این بخش، تنوع مشاغل غیر کشاورزی و تقویت درآمدها، روند توسعه روستایی را تسهیل می‌کند. پس می‌توان بیان کرد که تحول اقتصاد خانوار روستایی در راستای توسعه روستایی قرار دارد، چرا که این تحول سطح زندگی روستاییان را بالا می‌برد، امکان ساختن مکان جدید را فراهم می‌سازد و مشارکت اقتصادی آنها را در توسعه روستاها عملی می‌نماید (سفی، ۱۳۸۸، ص. ۲۱).

یکی از فعالیت‌ها متنوع در مناطق روستایی، کاشت گیاهان دارویی و فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با آن است که می‌تواند زمینه‌ساز توسعه اقتصادی نواحی روستایی باشد. تنوع گونه‌های دارویی، تنوع اقلیمی، نیروی انسانی و منابع انرژی در دسترس از جمله پتانسیل‌های مهمی در جهت توسعه کشت و صنایع مرتبط با گیاهان دارویی می‌باشد (جعفری و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۴). انجام فعالیت‌های گیاهان دارویی می‌تواند پیامدهای در ابعاد اقتصادی (تنوع مشاغل، اشتغال‌زایی، درآمدزایی و پس-انداز)، اجتماعی (بهبود کیفیت زندگی، کاهش نابرابریها، بهداشت و درمان) و زیست محیطی (کاهش

مصرف آب، حفظ محیط زیست، آگاهی زیست محیطی) در توسعه روستایی به همراه داشته باشد(ریوا و همکاران، ۲۰۱۸، ص. ۲۰۳؛ شالیزی^۲، ۲۰۰۳، ص. ۲۵؛ الاچور^۳، ۲۰۱۸، ص. ۱۰۵-۱۱۵).

کشور ایران، با دارا بودن شرایط آب و هوایی و اقلیم های متنوع، بیش از ۸۰۰۰ گونه از گیاهان ارزشمند کره زمین را در خود جای داده است. براساس گزارش تحقیق شاهی و همکاران(۱۳۹۶) سطح زیر کشت اراضی گیاهان دارویی در کشور برابر با ۴۱۶۰۵ هکتار است. علاوه بر میزان برداشت از مراتع و جنگل ها میزان تولید این گیاهان برابر با ۱۲۵۴۰۰ تن می باشد. همچنین براساس تحقیقات میزان عملکرد گیاهان دارویی برابر با سه تن در هکتار می باشد. علاوه بر موارد فوق مطالعات نیز نشان می دهد کاشت گیاهان دارویی به طور میانگین ۱۵۹ درصد بیشتر از کاشت محصولات زراعی درآمدزایی ایجاد می کند و اشتغالزایی هر هکتار گیاهان دارویی، ۲۰۶ درصد بیش تر از گیاهان زراعی می باشد(جعفری و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۶).

جنگل های زاگرس یکی از رویشگاه های ارزشمند گیاهی ایران است که با وسعتی بیش از ۵/۵ میلیون هکتار به موازات رشته کوه زاگرس از شمالغرب تا جنوبغرب ایران در حوزه جغرافیایی ۱۱ استان کشیده شده است(هاشم پور و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۴۵۹). با توجه وضعیت اقلیمی و شرایط خاص توپوگرافی و تنوع پوشش گیاهی در نواحی زاگرس، این ناحیه از غنای گونه ای فراوانی برخوردار است و همین امر موجب شده که اهالی ناحیه زاگرس نشین از زمانهای گذشته به استفاده از گیاهان دارویی توجه ویژه داشته باشند، به گونه ای که اکنون نیز در اکثر روستاها معالجات سنتی توسط افراد مورد اعتماد مردم از منابع گیاهی انجام گیرد. توجه به استفاده از گیاهان دارویی و فرآورده های آنها علاوه بر اینکه به کاهش استفاده از داروهای شیمیایی با عوارض جانبی منجر می شود، به رونق اقتصادی و اشتغالزایی این مناطق نیز کمک می کند(نقدی بادی و مکی زاده تفتی، ۱۳۸۲، ص. ۱-۱۰). بنابراین در نواحی جنگلی زاگرس گروه متنوعی از گیاهان دارویی و خوراکی مانند(آویشن، بومادران، گل گاوزبان، درمنه، و مریم نخودی) مورد استفاده روستانشین ها و

^۱-Riva et al

^۲-Shalizi

^۳- Elachouri

عشایر قرار می‌گیرد. همچنین از گیاهانی چون تره، بن سرخ، کاردین، کاسنی، غازیاغی و کنگر برای خوراک مورد استفاده است. (محمودی، ۱۴۰۰: ۴۵).

یکی از این مناطق نواحی زاگرس منطقه سردسیری استان کهگیلویه و بویراحمد می‌باشد که در سه دهه اخیر مورد توجه افراد بومی روستایی و شرکت‌ها خصوصی قرار گرفته است. این منطقه براساس اطلاعات دریافتی از منابع طبیعی استان از سال ۹۶ تا ۹۹ تعداد ۱۲۷ طرح گیاهان دارویی در استان به مرحله اجرا درآمده یا توسعه یافته‌اند که مجریان آنها پس از معرفی از طرف جهادکشاورزی استان به صندوق کارآفرینی امید و بانک کشاورزی، ۵۲ طرح یعنی ۴۰ درصد طرح‌ها در منطقه‌ی مورد مطالعه یعنی شهرستان‌های دنا و بویراحمد بوده که به ارزش تقریبی ۸۷ میلیارد تومان بوده است. بطور تقریبی ۳۰۰ نفر به صورت مستقیم و ۱۰۰۰ نفر بصورت مستقیم به صورت فصلی از منافع و درآمدهای حاصل از آن بهره‌مند می‌شوند، ضمن اینکه به طور مستقیم و غیرمستقیم در شرکت زردبند حدود ۲۰۰۰ نفر به صورت مستقیم و غیرمستقیم و حدود ۵۱۷ خانوار یعنی بطور تقریبی ۱۱۰۰ نفر نیز در روستاهای منطقه‌ی تنگ سرخ بعنوان منطقه‌ی پایلوت گیاهان دارویی استان بصورت فصلی مشغول به کار هستند و با درآمد حاصل از کار و یا فروش گیاهان دارویی بخشی از اقتصاد خانواده را تامین می‌کند. البته باید توجه داشت که بیشتر مجریان طرح گیاهان دارویی ساکن روستاها نیستند؛ بلکه روستائینی هستند که در شهر سکونت دارند ولی نگهداری مراحل کاشت، داشت و برداشت آنها با کمک روستائیان انجام می‌گیرد. هر چند اکنون پس از گذشت سال‌ها، تنوع فعالیت‌های گیاهان دارویی در روستاهای ایران در حال افزایش می‌باشد، اما باید توجه داشت که میزان مشارکت

^۱ - شرکت دارویی زردبند شرکتی است دانش‌بنیان که از سال ۱۳۷۲ فعالیت خود را با هدف تولید و فرآوری گیاهان دارویی آغاز نمود. این شرکت در ابتدای امر، از طریق منابع معتبر بین‌المللی، بذر گونه‌های مختلف و خاص گیاهان دارویی را تهیه نمود و تلاش خود را به تکثیر و تطبیق آنها با شرایط اقلیمی کشور معطوف داشت. به موازات این فعالیت‌ها، در زمینه روش‌های بهینه استخراج و فرآوری محصولات گیاهی نیز تحقیقاتی صورت گرفت.

مردم محلی همچنان در سطح بسیار محدود و غیر قابل قبولی می‌باشد که نیازمند مطالعه و شناخت از موانع موجود در سر راه موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی در توسعه روستایی و برنامه‌ریزی برای برطرف سازی آن می‌باشد. بنابراین هدف از این پژوهش بررسی موانع کشت و تولید گیاهان دارویی در مناطق روستایی سردسیری کهگیلویه و بویراحمد است و به دنبال پاسخ گویی به این سوال کلیدی می‌باشد: موانع فعالیت گیاهان دارویی در مناطق روستایی چه عوامل می‌باشند؟

۲.پیشنه پژوهش

در هر تحقیق علمی مطالعه و بررسی تحقیقات و پژوهش‌هایی که در ارتباط با موضوع انجام شده، لازم و ضروری است، چرا که بدون دستیابی به نتایج پژوهشی دیگران و توسعه و تکامل آنها، امکان رسیدن به پاسخ مناسب و تجزیه و تحلیل بهتر میسر نیست. بنابراین تحقیقات صورت گرفته در این زمینه به دو دسته تحقیقات داخلی و خارجی تقسیم بندی شده است. تمرتاش و همکاران(۱۳۹۳)، در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که تمایل افراد به عضویت در شرکت‌های تعاونی با شغل اصلی افراد، مشکلات تولید، میزان رضایتمندی و آشنایی افراد مورد مطالعه با وظایف شرکت تعاونی، رابطه معنی دار نداشته و با سن کشاورزان، میزان تحصیلات افراد، مالکیت اراضی زراعی، نوع محصول زراعی تولیدی، سابقه تولید گیاهان دارویی، سابقه عضویت در شرکت‌های تعاونی موجود رابطه معنی دار دارد. امیری عقدایی و زارعی زردینی(۱۳۹۳)، در تحقیق خود نشان دادند که فرهنگ‌سازی و آشنایی مردم با مزایای گیاهان دارویی، بکارگیری روش‌های نوین و بهداشتی در توزیع و فروش، افزایش دانش فروشندگان، گسترش آموزش طب گیاهی، بهبود و توسعه صنایع فرآوری، استاندارد کردن گیاهان دارویی، ترغیب و آموزش کشت گیاهان، تحت پوشش بیمه قرار دادن تجویز گیاهانه دارویی و تدوین قوانین مدنی در زمینه فروش گیاهان دارویی به بهبود و توسعه بازار آنها کمک می‌کند. بیگدلی و همکاران(۱۳۹۹) در پژوهش خود در زمینه تاثیر اقتصادی گیاهان دارویی بر گردشگری به این نتیجه رسیده‌اند که شاخص‌های قابلیت اقتصادی و سودآوری گیاهان دارویی بیشترین تاثیر و شاخص قیمت گیاهان دارویی کمترین اثرگذاری را بر توسعه

گردشگری منطقه دارند. از سوی دیگر گونه‌های سودجویی افراد از گیاهان دارویی که متعلق به زیر شاخص قابلیت اقتصادی و سودآوری می‌باشد بیشترین اثرگذاری و خرید و فروش غیرقانونی گیاهان دارویی کمترین اثرگذاری را به خود اختصاص دادند. مولادوست و شاهمرادی (۱۳۹۹) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که عوامل اجتماعی، اقتصادی، نیروی انسانی و فناوری، مدیریتی، بازار و بازاریابی و زیست‌محیطی بیشترین تأثیر را در عدم توسعه مطلوب بخش گیاهان دارویی داشته‌اند. از دیدگاه پاسخگویان ناکارآمدی و عدم پوشش مناسب نظام حمایتی بیمه، مهمترین چالش پیشروی توسعه این بخش است و بیشترین شکاف از وضعیت مطلوب مربوط به محدود بودن سیاستهای حمایت از تولید، ناکارآمدی سیاستهای حمایتی و هدفمند نبودن یارانه در حمایت از تولید است. میرهمزی و اسدی (۱۳۹۹)، در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که برای ترویج کشت و پرورش اقتصادی عناب در مناطق مستعد هدف لازم است با تولید بروشورها، نشریات و پوسترها و برگه‌های ترویجی بهره برداران با اصول تولید، فرآوری، بسته‌بندی و بازاریابی و بازاریابی آن آشنا شوند. تولید برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی به گسترش فضای جغرافیایی آموزش و افزایش گروه‌های تحت پوشش می‌انجامد. خم راج و مادو^۱ (۲۰۰۶) در پژوهش خود با هدف بررسی تأثیر گیاهان دارویی بر توسعه پایدار زیست محیطی و کیفیت زندگی در آفریقای جنوبی به این نتیجه رسیده‌اند که گیاهان دارویی چند منظوره از جمله درختان، درختچه‌ها و گیاهان ریز نه تنها بازار محلی را رونق می‌بخشند بلکه پتانسیل‌های زیادی برای بازار جهانی دارند که با تلفیق دانش بومی و فناوری مناسب مدرن جوامع و محققان می‌توانند شیوه‌های کشت را شناسایی کنند و به راهکارهای جدید در زمینه‌ی مدیریت زمین پایدار برای توقف بیابان‌زایی دست پیدا کرد. ساوادوگو و کامب^۲ (۲۰۰۹) در پژوهش خود با هدف شناخت نقش گیاهان دارویی در بازار جهانی و رابطه آن با توسعه پایدار در تانزانیا به این نتیجه رسیدند که تکیه بر دانش بومی در زمینه گیاهان دارویی برای تبدیل شدن به بازیگران

^۱ - Khem Raj and Madhu

^۲ - Sawadogo Kambou

اقتصادی در عرصه‌ی بازار جهانی، اجرای برنامه‌های احیای زمین برای طبیعت پایدار و ایجاد ظرفیت- سازی با کمک گیاهان دارویی و پوشش گیاهی بومی در تثبیت تپه‌های شنی و ماسه‌های روان و حاصلخیزی خاک می‌تواند راهی برای توسعه پایدار هموار ساخت. لمبرت و اسیکوری (۲۰۱۶)، در پژوهشی در مناطق ساحل غربی سودان، کالاهاری آفریقا با هدف تاثیر گیاهان دارویی بر بهداشت انسان و دام به این نتیجه رسیدند که با تکیه بر دانش بومی و سرمایه گذاری بر روی گیاهان دارویی می‌توان مزیت نسبی ایجاد کرد که علاوه بر درآمدزایی به یک سیستم خود مراقبتی بومی بهداشتی از انسان و دام دست پیدا کرد و با پیروی از یک فرآیند کل نگر و رویکرد جامعه محور، چندبخشی کشاورزی، تجارت و مراقبت‌های بهداشتی را بهبود بخشید. بوکل لکس^۱ (۲۰۱۷) در پژوهشی بر روی گیاهان دارویی و بازار جهانی به این نتیجه رسیدند که به دلیل عدم تهیه نقشه پوشش گیاهان دارویی، مشوق‌های مدیریتی و عدم حمایت از گروه‌های کاربر در جنگل‌ها و عدم نهادینه‌سازی سازمان‌های جامعه محور، همچنان گیاهان دارویی و معطر سهم اندکی در رفاه معیشتی جوامع روستایی در حال توسعه دارند. اگرچه ۲۰۰۰ مورد از گیاهان دارویی در کشورهای اروپایی آلمان و فرانسه و اسپانیا به بهره برداری تجاری می‌رسند و واردات جهانی MAP ها (گیاهان دارویی چند منظوره) از سال ۲۰۱۰ به ۳ درصد افزایش یافته است و در سال ۲۰۱۴ به حجم ۲۷۲۴ میلیون دلار در بازارهای بین المللی رسید و عمده سهم اقتصادی در بازار جهانی متعلق به کشورهای چین، فرانسه، آلمان، ایتالیا، ژاپن، انگلیس، و آمریکا بوده است. کالاونی و جوشی^۲ (۲۰۱۸) در پژوهش خود بر روی گیاهان دارویی و اقتصاد نپال، متوجه شدند که بیش از ۷۵٪ جامعه‌ی نپال (و ۶۰٪ جامعه جهانی) به گیاهان محلی دارویی وابسته می‌باشند، اما به دلیل عدم وجود سیستم‌های جمع‌آوری عمده فروشی، نبود صنایع تبدیلی، عدم سرمایه‌گذاری دولت این گیاهان دارویی و معطر اگرچه سهم بسیاری در پول نقد روستائیان نپال دارند اما حدود ۹۰٪ این گیاهان دارویی و معطر به شکل مواد

^۱ - Lambert Per, Esikuri

^۲ - Boeckel Lex

^۳ - Kalauni and Joshi

خام به هند صادر می‌شوند و ضروری است از طریق تجاری‌سازی و تبدیل آنها به کشت‌های بزرگ تجاری، سهم گیاهان دارویی و معطر را در اقتصاد ملی نیال افزایش داد. پرتزش و جود(۲۰۱۹) در پژوهش خود با هدف شناخت و بررسی میزان تاثیر گیاهان دارویی در حفاظت محیط‌زیست به این نتیجه رسیدند که گیاهان دارویی و پوشش گیاهی بومی می‌توانند راهی برای معکوس کردن روند تخریب‌زیست محیطی و منبعی برای امنیت غذایی روستائیان باشد. کیمنگسی و همکاران(۲۰۱۹) در پژوهش خود با عنوان تولید و استفاده از گیاهان دارویی آسیایی، پتانسیل‌ها، روی نقش اساسی گیاهان دارویی و تاثیر آنها بر کاهش فقر روستایی و ارتقا سطح سلامت و بهداشت جامعه در کشورهای آسیایی تاکید دارند، آنها با جمع آوری ۲۴۸ مقاله در زمینه گیاهان دارویی به این نتیجه رسیده‌اند که مطالعات در این زمینه به صورت پراکنده و غیرسیستماتیک و بدون نگاه کلی برای رسیدن به یک هدف معین صورت گرفته است. آنها بیان کردند که بیشتر مطالعات در زمینه‌ی نقش گیاهان دارویی بر معیشت و سلامت بوده است و مطالعات بسیار کمی در زمینه‌ی تجاری‌سازی گیاهان دارویی بویژه با توجه به نقش واسطه‌ها، رونق گرفتن چرخه تولید و پرورش آن، سود و دانش توسعه‌ای گیاهان دارویی صورت گرفته است.

۳. روش تحقیق

مطالعه حاضر از روش توصیفی- تحلیلی بهره گرفته است. برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی مبتنی بر تکمیل پرسشنامه سؤالات طیفی استفاده گردید. لذا سؤالات در پرسشنامه تحقیق با مقیاس رتبه‌ای براساس طیف لیکرت (بسیار کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) طراحی شد. با توجه به بررسی مطالعات انجام شده در ادبیات نظری ۲۹ شاخص در ارتباط با موضوع استخراج گردید (جدول ۱).

^۱- Pretzsch and Jude

^۲- Kimengsi et al

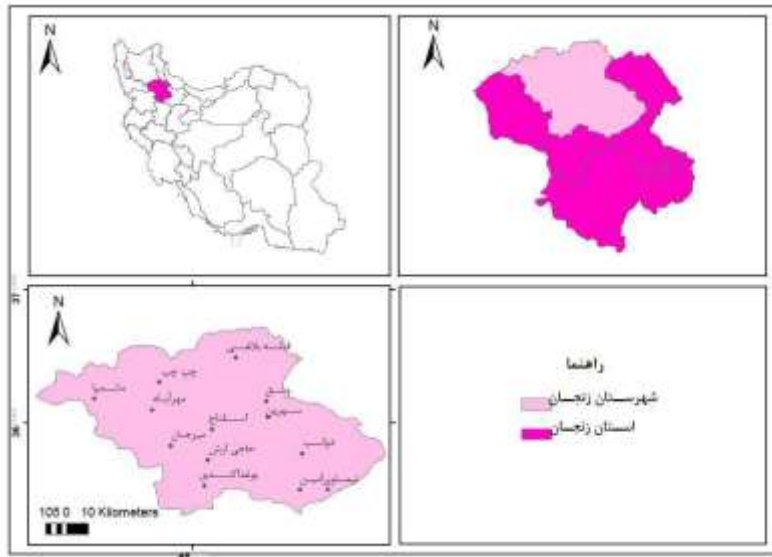
جدول ۱- موانع فعالیت گیاهان داروی در توسعه روستایی

منبع	شاخص	منبع	شاخص
محمدی و همکاران، ۱۳۹۸؛ امیری عقدایی و زارعی زردینی، ۱۳۹۷؛ طاطیان و همکاران، ۱۳۹۳	عدم دسترسی برای اطلاعات مورد نیاز عدم تجویز پزشکان داخلی عدم ارتباط کافی بین تولیدکنندگان و دانشگاه بیسوادی و سطح کم آموزش کشاورزان نبود آموزشهای ترویجی مناسب جهت نحوه کاشت کمبود نهای تحقیقاتی در گیاهان دارویی کم کاری نهادهای مرتبط برای شناساندن بیشتر مزایا کشت عدم نظارت کافی بر تولید عدم نظارت بر بسته بندی عدم نظارت فرآوری کمبود پزشکان و متخصص گیاهان دارویی کمبود کارشناس در حوزه گیاهان دارویی نبود برنامه ریزی و چشم انداز تاخیر در شناساندن بازار هدف تولیدکننده	محمدی و همکاران، ۱۳۹۸؛ امیری عقدایی و زارعی زردینی، ۱۳۹۷؛ طاطیان و همکاران، ۱۳۹۳ Lambert Per, Esikuri, 2016 Kimengsi et al, 2019 Boeckel Lex, 2017	ضعف سیستمهای بازاریابی مناسب گیاهان دارویی وضعیت ناپسامان فروشندگان خرد از نظر دانش فنی نبود رسیدگی و توجه از سوی تشکلات مربوطه نبود سرمایه کافی کشاورزان فقدان تشکل های صنفی کارا و تخصصی در امر تولید کمبود نیروی کار در تولید گیاهان عدم پوشش بیمه محصولات کشاورزی کمبود آب در کاشت گیاهان دارویی کمبود بذر و نهاده کمبود ادوات کمبود صنایع و کارخانجات فقدان سیستمهای تبدیل و عمل آوری گیاهان دارویی سستی بودن تجهیزات گیاهان دارویی

ماخذ: نگارندگان با استفاده از منابع قابل دسترس، ۱۴۰۱

برای عملیاتی کردن مطالعه از ۱۳ روستا در منطقه سردسیری استان کهگیلویه و بویراحمد بهره گرفته شد. انتخاب روستاها از یک طرف به دلیل این بود که فعالیت گیاهان دارویی نسبت به دیگر روستاها

بیشتر بود، و از طرف دیگر، براساس اشتغال زایی که مردم محلی به فعالیت های گیاهان دارویی مشغول بوند، انجام شده است. شکل (۱) روستای مورد مطالعه را نشان می دهد.

شکل ۱- نقشه های منطقه مورد مطالعه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

جامعه نمونه این تحقیق در سطح مردم محلی در نظر گرفته شد. به طوری که در سطح مردم محلی جمعیت روستاهای مورد مطالعه بالغ بر ۲۱۴۵۳ نفر در نظر گرفته شده است که با استفاده از فرمول کوکران و خطای ۰,۰۵؛ ۳۸۳ نمونه پرسشنامه تعیین به صورت تصادفی بین مردم روستاهای توزیع و پخش گردید. واحد تحلیل در مطالعه نیز افراد بالای ۱۸ سال می‌باشند (جدول ۲).

جدول ۲- تعداد روستاها مورد مطالعه و سهم آنها از پرسشنامه

نام روستا	جمعیت	خانوار	تعداد نمونه
تنگ سرخ	۴۵۵	۱۲۵	۸
توت نده	۵۲۵۱	۱۱۴۳	۹۴
کریک	۷۸۶	۱۹۵	۱۴

۷	۸۰	۳۹۹	سادات محمودی
۱۴	۱۶۳	۷۸۲	حسین آباد
۷	۷۸	۳۹۰	منصورخانی
۸	۹۳	۴۶۲	ظفرتهلایی
۸۷	۹۴۸	۴۱۷۹	چین
۴۱	۴۹۷	۲۲۸۱	کاکان
۳	۵۵	۱۸۶	سپیدار
۸	۱۲۵	۴۶۵	سیوکی
۸۶	۹۳۲	۴۸۱۶	کیگیان
۵	۶۱	۳۰۱	دم چنار
۳۸۲	۴۴۹۵	۲۱۴۵۳	جمع

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

برای سنجش میزان پایایی و روایی (از ۱۸ نفر متخصص و دانشجویی) در تدوین و تنظیم پرسشنامه، از روش آلفای کرونباخ در نرم‌افزار SPSS استفاده شد که نشان از رضایت‌بخش بودن داده‌ها برای انجام تحقیق می‌باشد. که نتایج حاصل از آن برای مردم ۰/۷۳ ذکر شده است. در نهایت برای تحلیل داده‌ها از آزمون‌های آماری و استنباطی (تحلیل عاملی) استفاده گردید.

۴. مبانی نظری

کشاورزی ایران در سال‌های اخیر با چالش‌هایی نظیر آزادسازی تجاری و در نتیجه دگرگونی در بازار، کاهش حمایت‌های دولت از تولیدکننده، افزایش رقابت در بازارهای کشاورزی جهانی، جهانی شدن، پیشرفت در زمینه فناوری‌های مرتبط، بیوتکنولوژی‌های کشاورزی، سیاست‌های خصوصی سازی و کوچک‌سازی ساختار دولت و در نتیجه دگرگونی در بازار کار کشاورزی و مشکلات محیط زیستی و اقلیمی نظیر سیل و خشکسالی باعث افزایش خطر کار کشاورزی شده است. همچنین تغییرها در تقاضای مشتریان کشاورزی از دیگر مواردی است که در بخش کشاورزی شاهد آن هستیم (دانایی فرد، آذر و دیده ور، ۱۳۸۹، ص. ۱۰). لذا اقتصاد کشاورزی ایران در دوره گذشته در

پی ادغام مناسبات بازار جهانی نظام سرمایه‌داری از شیوه تولید معیشتی به شیوه تولید تجاری تغییر کارکرد داد. تجاری شدن شیوه تولید کشاورزی در ایران که سرنوشت ثبات اقتصاد بسیاری از جوامع توسعه نیافته بود، طی سال‌های گذشته دچار وقفه شد. این وقفه ناشی از تغییر شیوه تولید کشاورزی ایران از کشاورزی تجاری به کشاورزی صنعتی بود. بدین ترتیب اقتصاد کشاورزی ایران، برای نخستین بار طی سال‌های ۱۳۰۹ تا ۱۳۱۶ شاهد ظهور و افول شیوه تولید جدیدی بود که می‌توان از آن به عنوان کشاورزی صنعتی نام برد (شجاعی دیوکلائی، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۵). بعد از آن با روند سرمایه‌گذاری در صنعت نفت و خودرو زمینه در حاشیه قرار گرفتن و توجه به بیشتر مناطق شهری و اقتصاد نفت و صنعت شد و زمینه را برای به هم ریختگی ساختار حرفه‌ای در روستاها، بروز مشکلات در نظام آبیاری، چند پارگی اراضی مزروعی یک مالک، ملی شدن مراتع و ... را به وجود آورد. کاهش اشتغال کشاورزی را می‌توان اولین عامل مهاجرت در نظر گرفت و باعث ایجاد و شروع چرخه افول و انحطاط روستایی شد (خالقی، ۱۳۹۹، ص. ۱۸).

توسعه جریانی چند بعدی است که نیازمند تغییر و تحولات اساسی در ساختار اجتماعی، نگرش تلقی عامه مردم و نهادی ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر مطلق است؛ و هدف از آن رسیدن به یک نوع پایداری و هم‌زمان حرکت رو به جلو می‌باشد (اودواکوبانگ^۱، ۲۰۱۵، ص. ۱۱۲). این مفهوم بسیار پیچیده و چند وجهی است. در این مفهوم می‌توان مفاهیم ترقی و تکامل، تغییر و تحویل و دگرگونی را عامل توسعه دانست (لهسایی زاده، ۱۳۸۷، ص. ۸). بنابراین امروزه توسعه همپای زندگی بهتر تلقی می‌شود و جوامع نسبت به گذشته از آن بیشتر منتفع می‌گردند (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱، ص. ۳۲؛ بریمانی، ۱۳۸۲، ص. ۲۴).

بررسی تحقیقات مرتبط با توسعه نشان می‌دهد که توسعه روستایی یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی و منطقه‌ای به شمار می‌آید (ون در پلوگ و همکاران^۲، ۲۰۱۷، ص. ۲۰۱). از دیدگاه بانک جهانی، توسعه روستایی راهبردی برای بهبود زندگی اقتصادی - اجتماعی گروه مشخصی از مردم که

^۱- Uduakobong

^۲- Van der Ploeg et al

همان روستاییان فقیرند، تعریف شده است (رومیانی، ۱۳۹۲، ص. ۳۵). همچنین در بیانیه هزاره سازمان ملل نیز، از توسعه روستایی به عنوان ابزاری برای نیل به اهدافی از قبیل کاهش فقر، ارتقای عظمت انسانی، برابری و عدالت، پایداری محیطی و ... در راستای رهایی فقرا از تله محرومیت توجه شده است (برنامه توسعه سازمان ملل متحد، ۲۰۰۳).

استراتژی‌های توسعه روستایی عنایت به چالشهای جهانی، سیاستهای منطقه‌ای و تجربیات حاصل از چهار دهه برنامه‌ریزی روستایی در کشورهای در حال توسعه با رسالت کاهش فقر روستایی و اهداف استراتژیک حمایت از فقرا و نهادهای محلی روستایی، تسهیل فرآیند رشد اقتصادی روستاها از طریق حذف موانع، دسترسی بهینه به اعتبارات، منابع طبیعی، دارائی‌های تولیدی و نیز کاهش آسیب‌پذیری فقرا و روستائیان کم درآمد در دو بعد منطقه‌ای و ملی به اجرا گذاشته شده است (بانک جهانی، ۲۰۰۳، ص. ۵). (شکل ۲). این استراتژی برآن است تا با کاهش آسیب‌پذیری مناطق روستایی، همگامی و همراهی آنان را با تغییرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و فنی تسهیل نموده و ضمن تامین یک زندگی مطلوب همراه با فرصت‌های اقتصادی برای روستائیان، سکونتگاههای روستایی را به مکانهای شاداب، پایدار و جذاب برای کار و زندگی تبدیل نماید.

4- Poverty Trap

^۱- UNDP

^۲- World Bank

شکل ۲- استراتژی توسعه روستایی

منبع: رکن الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۵

اگرچه مفهوم توسعه روستایی و استراتژی‌های آن، در ارتباط با فعالیت‌های گیاهان دارویی مورد هدف توجه نگرفته است، با این حال بدون شک تأثیر قابل توجهی بر بخش گیاهان دارویی داشته است. هدف توسعه روستایی اطمینان از تامین معیشت پایدار و مطمئنی است که استهلاک منابع، تخریب محیط‌زیست، اختلال فرهنگی و بی‌ثباتی اجتماعی را کاهش می‌دهد (بودکر، ۲۰۷، ص. ۲۴۱). بنابراین مفهوم توسعه روستایی به عنوان یک راه حل بالقوه برای جلوگیری از تخریب محیطی و اجتماعی صنعتی است و گیاهان دارویی یک منبع صنعتی وابسته به موهبت طبیعی و میراث جامعه می‌باشد، مورد توجه قرار گرفته است (کارونامورتی و همکاران، ۲۰۱۳، ص. ۶۹). اگرچه در دیدگاه‌ها و تعاریف توسعه روستایی تقسیم‌بندی‌های قابل توجهی وجود دارد و مشخص شده است که دستیابی به توسعه در زمینه گیاهان دارویی مستلزم جهت‌گیری استراتژیک به سمت برنامه‌ریزی توسعه و افزایش سطوح مشارکت ذینفعان متعدد در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی است (باراگان اوکانا و

^۱- Bodeker

^۲- Karunamoorthi et al

همکاران^۱، ۲۰۱۶). در همین رابطه تحقیقات گوناگونی بر روی گیاهانی متمرکز شد که در تولید لوازم آرایشی و عطر و بهداشت استفاده می‌شوند. در کشورهای در حال توسعه، تحقیقات قومی گیاه شناسی بیشتری انجام شده است و نشان می‌دهد که گیاهان هنوز به طور گسترده در بین جمعیت‌های انسانی مورد استفاده قرار می‌گیرند و اغلب یکی از معدود منابع موجود برای درمان بیماری‌ها هستند (فونگنژوسی^۲، ۲۰۱۷، ص ۲۹-۳۹). همچنین مطالعات مختلف نشان داده است که به دلیل وجود مشخصه‌های جامع‌نگری اجتماعات محلی با دانش بومی خود توانسته‌اند کلیه نیازهای خود را طی قرون متمادی از این گیاهان بومی تأمین کنند و پتانسیل بالایی را در جهت رفع نیازمندی‌ها و بالابردن توسعه درون‌زا در فرایند توسعه مناطق روستایی ایفا کنند (هزارجریبی و شالی‌صفری، ۱۳۸۹، ص ۴۳). بنابراین با شناخت و ثبت دانش بومی در خصوص گونه‌های مختلف گیاهی، ویژگی‌ها و کاربردهای آنها در قسمت‌های مختلف دنیا می‌توان از به هدر رفتن دانشی که طی اعصار و قرون کسب شده جلوگیری کرد و با این اقدام در زمینه معرفی گیاهان جدید برای بهره‌برداری مؤثر واقع شد (شهرکی، بهمنش و کوسه‌غراوی، ۱۳۹۵، ص ۲).

از آغاز تمدن، و شاید در اوایل انسان نئاندرتال، مردم از دانش بومی خود از گیاهان به عنوان دارو استفاده می‌کردند. شواهد نشان می‌دهد که امپراتور چین (۲۸۰۰ قبل از میلاد)؛ بابل (۱۷۷۰ قبل از میلاد)؛ مصر باستان (۱۵۵۰ قبل از میلاد) از گیاهان برای درمان خود استفاده می‌کردند. پزشکان اسلامی و هندی نیز آثار بسیاری را قبل از سال ۱۱۰۰ پس از میلاد نوشته‌اند و مهرهای سایت هاراپان در پاکستان (۲۰۰۰ قبل از میلاد) نیز نشان‌دهنده استفاده از گیاهان است (شینواری و قیصر^۳، ۲۰۱۱، ص ۵). در پرتو این بررسی‌ها در سراسر جهان امرار معاش از منابع گیاهی حائز اهمیت تلقی شد. انتشار چنین داده‌هایی به تبادل دانش بین جوامع مختلف از نقاط مختلف جهان کمک می‌کند. در حال حاضر در برزیل، اکثر جمعیت هنوز از گیاهان دارویی برای تسکین یا حتی درمان برخی

^۱ - Barragán-Ocaña et al

^۲ - Fongnzoosie

^۳ - Shinwari & Qaiser

بیماری‌ها به دلیل هزینه کم و/یا نتایج مؤثر استفاده می‌کنند(بادکه و همکاران،^۱ ۲۰۱۵، ص. ۱۳۳؛ ورما^۲، ۲۰۱۴). تنوع و در دسترس بودن گیاهان بومی به استفاده از آنها توسط مردم و جوامع گوناگون مانند جوامع روستایی (غیر سنتی)، جوامع سنتی، جمعیت‌های بومی و حاشیه رودخانه کمک می‌کند. جوامع روستایی قادر به شناسایی بسیاری از گونه‌های گیاهی هستند که محصولات متعددی از جمله غذا، هیزم، دارو، علوفه و ابزار مورد نیاز روزانه خود را تولید می‌کنند(میگوئیس و همکاران،^۳ ۲۰۱۹؛ ص ۲). مثلاً در کشور هند کشت گیاهان دارویی را به دو دلیل مهم می‌دانند: الف) کشت منبع جایگزینی برای عرضه فراهم می‌کند و در نتیجه نیاز به جمع‌آوری این گیاهان از طبیعت را کاهش می‌دهد. این امر باعث کاهش فشار بر گونه‌های در معرض خطر و ترویج حفاظت از آنها می‌شود. ب) زراعت منبع درآمد اضافی برای جمعیت روستایی فقیر ایالتی که در هند زیاد است، فراهم می‌کند. بنابراین در این کشور کشت گیاهان دارویی به عنوان یک منبع مهم درآمدزایی شناخته شده است که از دلایل آن می‌توان به مزایای متعددی(از جمله قیمت بالا، هزینه حمل و نقل پایین به دلیل ارزش بالاتر در واحد حجم و ماندگاری طولانی) نسبت به محصولات سنتی اشاره کرد(عالم و بایلد^۴، ۲۰۰۹، ص. ۳). در کشور آفریقای جنوبی، استفاده از گیاهان دارویی به دلیل اثرات مفید آنها در مراقبت‌های بهداشتی و توسعه اقتصادی و کاهش فقر، به عنوان وسیله‌ای برای موضوع گفتمان گسترده‌ای در میان حافظان محیط‌زیست، سیاست‌گذاران، اقتصاددانان و بازیگران توسعه اهمیت پیدا کرده است. در این کشور برخی از گیاهان دارویی حاوی موادی هستند که برای اهداف درمانی سنتی مفید هستند یا به صورت تجاری برای اهداف دارویی مخلوط می‌شوند(نوافور و همکاران،^۵ ۲۰۲۱، ص. ۲). همانطور که اگامبردیوا و همکاران^۵ (۲۰۱۷) گزارش کردند که تعداد زیادی از گیاهان دارویی با توجه به ترکیبات فیتوشیمیایی آنها از جمله گیاهانی که معمولاً در درمان یا پیشگیری از بیماری‌ها و بیماری‌های خاص و بازاریابی اقتصادی استفاده می‌شوند، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و به طور کلی نقش مفیدی در

^۱- Badke et al

^۲- Verma

^۳- Miguéis et al

^۴- Alam & Belt

^۵- Egamberdieva

مراقبت‌های بهداشتی دارند. کاربرد آنها در درمان انسان و دام برای بیماری‌ها مختلف به خوبی مستند شده است، زیرا گیاهان محلی که برای اهداف دارویی استفاده می‌شوند، دارای میراث بیولوژیکی و اجتماعی فرهنگی هستند (مبنی و همکاران و همکاران، ۲۰۲۰). کشت، برداشت، فرآوری، استفاده و بازاریابی گیاهان دارویی کمک‌های ارزشمندی به رفاه اقتصادی جوامع محلی می‌کند. (باریتسنگ، ۲۰۱۵). بنابراین باید اذعان داشت که مزارع گیاهان دارویی به عنوان پیش‌تازان برای تأمین آتی گونه‌های گیاهی کمیاب و با ارزش تجاری و دارویی در جنوب آفریقا در نظر گرفته می‌شوند و در عین حال در معیشت بسیاری مردم محلی موثر هستند (راتور و ماتور، ص. ۲۰۱۸، ص. ۳۲-۳۵).

۵. یافته‌های تحقیق

از میان ۳۸۳ پرسشنامه که بین مردم محلی توزیع و پخش گردید یافته‌های توصیفی پرسشنامه نشان داد که از لحاظ ویژگی‌های سن پاسخگویان، افراد بین ۳۱-۴۰ سال، با ۴۰/۵ درصد پاسخ، از لحاظ تحصیلات، گزینه فوق دیپلم با ۲۷،۴ درصد، از لحاظ جنسیت، مردها با میزان ۷۴/۲ درصد، از لحاظ تاهل، گزینه متاهل بودن با میزان ۶۶/۶ درصد، از لحاظ سابقه فعالیت در انجام گیاهان دارویی، بیشتر از ۵ سال با میزان ۲۲/۲ درصد، بیشترین پاسخ‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۳- ویژگی توصیفی پاسخ دهندگان

درصد	تعداد پاسخ دهنده	بیشترین پاسخگو	مشخصات پاسخ دهنده
۴۰/۵	۱۵۵	۳۱-۴۰	سن
۲۷/۴	۱۰۵	فوق دیپلم	تحصیلات
۷۴/۲	۲۸۴	مرد	جنسیت

^۱- Mbuni et al

^۲- Bareetseng

^۳Rathor and Mathur

۶۶/۶	۲۵۵	متاهل	تاهل
۲۲/۲	۸۵	بیشتر از ۵ سال	سابقه فعالیت

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۵.۱. ارزیابی اثرات شاخص‌ها بر موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی

برای بررسی اینکه کدام گویه‌ها بیشترین اثرات در موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی در منطقه مورد مطالعه به دنبال داشته است از انحراف معیار و تحلیل واریانس استفاده کرد و در نهایت مشخص شد که متغیرهای عدم دسترسی برای اطلاعات موردنیاز در مورد گیاهان دارویی (۲,۷۶)، بیسوادی و سطح کم آموزش کشاورزان (۲,۰۴)، نبود رسیدگی و توجه از سوی تشکلهای مربوط به فعالیت‌های گیاهان دارویی (۱,۸۴)، کمبود آب در کاشت گیاهان دارویی (۱,۵۴) و وضعیت نابسامان فروشندگان خرد از نظر دانش فنی (۱,۴۹) بیشترین واریانس‌ها را به بین متغیرهای مطرح شده در تحقیق به خود اختصاص داده‌اند. بنابراین در جدول (۴) میانگین، انحراف معیار و واریانس متغیرهای گوناگونی بر سر راه موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی نقش دارند.

جدول ۴- شناسایی موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی از دیدگاه مردم

معیار	شاخص	میانگین	انحراف معیار	واریانس
موانع اقتصادی	ضعف سیستمهای بازاریابی مناسب گیاهان دارویی	۴,۶۳۴۵	۰,۷۷۷	۰,۶۰۴
	وضعیت نابسامان فروشندگان خرد از نظر دانش فنی	۳,۰۰۲۶	۱,۲۲۳	۱,۴۹۵
	نبود رسیدگی و توجه از سوی تشکلهای مربوط به فعالیت‌های گیاهان دارویی	۲,۹۲۹۵	۱,۳۵۷	۱,۸۴۱
	نبود سرمایه کافی کشاورزان	۱,۷۴۱۵	۱,۰۴۸	۱,۰۹۸
	فقدان تشکل‌های صنفی کارا و تخصصی در امر تولید	۴,۳۹۶۹	۱,۰۹۵	۱,۱۹۸
	کمبود نیروی کار در تولید گیاهان	۱,۶۱۳۶	۱,۱۳۶	۱,۲۹۰
	عدم پوشش بیمه محصولات کشاورزی	۲,۰۲۶۱	۱,۲۵۷	۱,۵۸۰
موانع زیرساختی	کمبود آب در کاشت گیاهان دارویی	۱,۶۸۹۳	۱,۱۸۷	۱,۴۰۸
	کمبود بذر و نهاده	۱,۵۸۲۲	۱,۱۲۲	۱,۲۶۰

۱,۰۴۴	۱,۰۲۲	۱,۵۵۳۵	کمبود ادوات	
۰,۵۳۱	۰,۷۲۸	۴,۷۲۳۲	کمبود صنایع و کارخانجات	
۰,۵۸۳	۰,۷۶۴	۴,۶۸۴۱	قدان سیستمهای تبدیل و عمل آوری گیاهان دارویی	
۰,۳۷۷	۰,۶۱۴	۴,۷۹۶۳	ستنی بودن تجهیزات گیاهان دارویی	
۲,۷۶۵	۱,۶۶۳	۳,۲۶۳۷	عدم دسترسی برای اطلاعات موردنیاز در مورد گیاهان دارویی	موانع اطلاعاتی
۰,۳۱۵	۰,۵۶۱	۴,۱۵۹	عدم تجویز پزشکان داخلی	
۱,۱۵۱	۱,۰۷۳	۴,۱۱۷۵	عدم ارتباط کافی بین تولیدکنندگان و دانشگاه	
۲,۰۴۵	۱,۴۳۰	۳,۳۶۸۱	بیسوادی و سطح کم آموزش کشاورزان	موانع آموزشی
۰,۷۰۵	۰,۸۳۹	۴,۵۳۷۹	نبود آموزشهای ترویجی مناسب جهت نحوه کاشت	
۱,۰۴۹	۱,۰۲۴	۴,۳۸۶۴	کمبود نهای تحقیقاتی در گیاهان دارویی	
۰,۱۱۶	۰,۳۴۰	۴,۸۶۶۸	کم کاری نهادهای مرتبط برای شناساندن بیشتر مزایا کشت	موانع تولیدی
۰,۸۳۰	۰,۹۱۱	۴,۵۸۴۹	عدم نظارت کافی بر تولید	
۰,۶۲۵	۰,۷۹۱	۴,۶۱۳۶	عدم نظارت بر بسته بندی	
۰,۳۵۵	۰,۵۹۶	۴,۸۰۶۸	عدم نظارت فرآوری	
۱,۳۱۶	۱,۱۴۷	۴,۴۰۹۹	کمبود پزشکان و متخصص گیاهان دارویی	موانع مدیریتی
۰,۹۳۷	۰,۹۶۸	۴,۶۰۰۵	کمبود کارشناس در حوزه گیاهان دارویی	
۰,۵۳۹	۰,۷۳۴	۴,۶۷۶۲	نبود برنامه ریزی و چشم انداز	
۰,۳۸۰	۰,۶۱۷	۴,۷۳۱۱	تاخیر در شناساندن بازار هدف تولیدکننده	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۵.۲. ارزیابی سهم هر یک از شاخص‌ها در کاهش موانع فعالیت های گیاهان دارویی در توسعه

روستایی

در ادامه برای تعیین سهم تاثیرگذاری هر یک از معیارها و شاخص‌ها در موانع فعالیت گیاهان دارویی از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. جهت تعیین انسجام درونی و تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از آزمون بارتلت و شاخص KMO بهره گرفته شد. معنی‌داری آزمون

بارتلت در سطح اطمینان ۹۹ درصد و مقدار مناسب KMO (جدول ۵) حاکی از همبستگی و مناسب متغیرهای مورد نظر برای انجام تحلیل عاملی بود.

جدول ۵- آزمون بارتلت در سطح معناداری

مجموع مورد تحلیل	مقدار KMO	مقدار بارتلت	سطح معنی
مجموع موانع فعالیت های گیاهان دارویی در مناطق روستایی	۰/۶۹۶	۶۳۰/۰۱۹	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

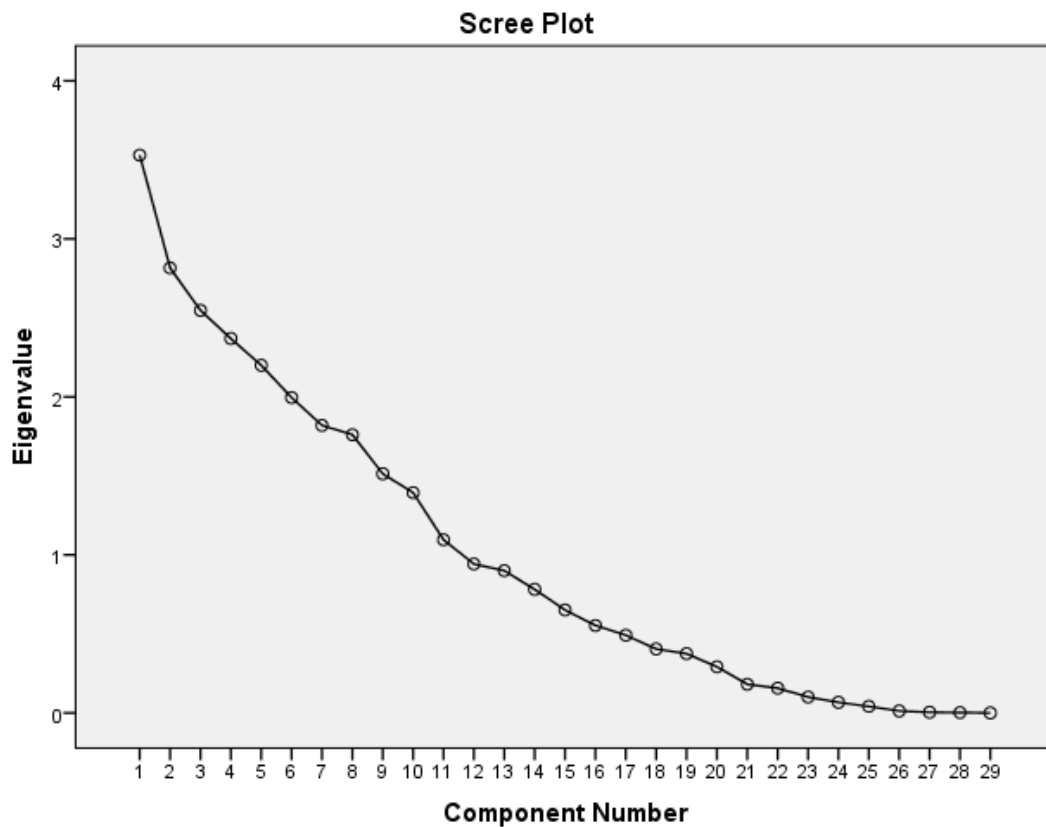
در این پژوهش با توجه به مولفه‌های موثر، ۶ عامل دارای مقدار ویژه بالاتر از یک برای عوامل موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی در مناطق روستایی استخراج شد. در جدول (۶) تعداد عوامل استخراج شده همراه با مقدار ویژه هر یک از آنها، درصد واریانس هر یک از عوامل و فراوانی تجمعی درصد واریانس عوامل آمده است. مقدار ویژه بیانگر سهم هر عامل از کل واریانس متغیرها می‌باشد و هر چه مقدار آن بزرگتر باشد، نشان دهنده اهمیت و تأثیر بیشتر آن عامل است. عامل اول بیشترین سهم و عامل ششم کمترین سهم در تبیین کل متغیرها را دارند و در مجموع ۶ عامل از دیدگاه مردم محلی توانسته‌اند با میزان ۵۳/۳۰۴ درصد از کل واریانس متغیرها را تبیین نمایند. جدول ۶- عوامل استخراج شده همراه با ارزش ویژه، درصد واریانس و درصد تجمعی واریانس

مجموع مجذور بارهای استخراجی			عامل
مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی	
۳,۲۶۹	۱۱,۲۷۳	۱۱,۲۷۳	عامل اول
۲,۶۵۸	۹,۱۶۶	۲۰,۴۳۹	عامل دوم
۲,۶۱۵	۹,۰۱۸	۲۹,۴۵۷	عامل سوم
۲,۳۶۷	۸,۱۶۱	۳۷,۶۱۸	عامل چهارم
۲,۲۷۶	۷,۸۴۸	۴۵,۴۶۶	عامل پنجم
۲,۲۷۳	۷,۸۳۸	۵۳,۳۰۴	عامل ششم

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

نمودار Scree Plot در تحلیل عاملی

همانطور که در نمودار Scree Plot ملاحظه می‌شود، ۶ عامل دارای مقدار ویژه بالاتر از یک هستند. یعنی مجموع ۲۹ شاخص که موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی در مناطق روستایی قابل تقلیل به ۶ عامل ویژه از دیدگاه روستائیان مورد تبیین است.

شکل ۳- تصویر گرافیکی مقدار ویژه عوامل استخراج شده

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۵.۳. چرخش عامل‌ها

در پژوهش حاضر برای چرخش عاملی از روش ریماکس استفاده شده است. بعد از مرحله چرخش، متغیرهایی که مربوط به هر عامل هستند، به صورت ستونی مشخص می‌گردند. پس از پردازش

متغیرهای نماینگر موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی در مناطق روستایی، نسبت به نامگذاری عوامل به دست آمده اقدام گردید. در جدول (۷) هر یک از عوامل و متغیرهای مربوطه آن عامل همراه با بار عاملی و گویه‌های پوشاننده آن‌ها ذکر گردیده است.

عامل اول: موانع اقتصادی

با توجه به محتوای جدول (۷) متغیرهای چون ضعف سیستم‌های بازاریابی مناسب گیاهان دارویی، وضعیت نابسامان فروشندگان خرد از نظر دانش فنی، نبود رسیدگی و توجه از سوی تشکل‌های مربوطه به گیاهان دارویی، نبود سرمایه کافی کشاورزان، فقدان تشکل‌های صنفی کارا و تخصصی در امر تولید، کمبود نیروی کار در تولید گیاهان، عدم پوشش بیمه محصولات کشاورزی در عامل اول قرار می‌گیرند. بار عاملی این متغیرها نشان می‌دهد که این متغیرها با این عامل همبستگی مثبت و بالایی دارند. از طرفی مقدار ویژه این عامل (۳/۲۶۹)، است که از بقیه عامل‌های دیگر بیشتر است و بیش از ۱۱/۲۷۳ درصد از کل واریانس را تبیین می‌کند. لذا می‌توان اظهار کرد که بین متغیرهای عوامل موانع اقتصادی در این گروه همبستگی قوی وجود دارد و برآینده آن در موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی را می‌توان به طور آشکار ملاحظه کرد.

عامل دوم: موانع زیرساختی

متغیرهای قرار گرفته در این عامل؛ شامل کمبود آب در کاشت گیاهان دارویی، کمبود بذر و نهاده، کمبود ادوات، کمبود صنایع و کارخانجات، فقدان سیستم‌های تبدیل و عمل‌آوری گیاهان دارویی، سنتی بودن تجهیزات گیاهان دارویی می‌باشد. همانطوری که ملاحظه می‌گردد، بار عاملی این متغیرها بین ۰/۵۱۱ تا ۰/۷۸۱ متغیر است و تمامی متغیرهای با عامل دوم همبستگی مثبت دارند. با توجه به اهمیت متغیرهای تشکیل دهنده که با مقدار ویژه آن ۲/۶۵۸، در مجموعه ۹/۱۶۱ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. متغیرهای این عامل مهم‌ترین طیفی از عوامل موانع زیرساختی را در بر می‌گیرد که می‌تواند نقش موثری در موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی به دنبال داشته باشد.

عامل سوم و چهارم: موانع تولیدی و موانع مدیریتی

متغیرهایی مربوط به عامل سوم با مقدار ویژه ۲/۳۶ درصد و در مجموع، ۸/۱۶۱ درصد از کل واریانس را تشکیل می‌دهد. متغیرهای مانند کم کاری نهادهای مرتبط برای شناساندن بیشتر مزایا کشت با ۰/۶۸۴، عدم نظارت کافی بر تولید با ۰/۷۰۲، عدم نظارت بر بسته بندی با ۰/۵۴۶ و عدم نظارت فرآوری ۰/۵۳۵ عامل چهارم را می‌سازند. با دقت در این متغیرها خواهیم یافت که روستاهای محدوده مورد مطالعه، نیازمند برطرف کردن موانع تولیدی است که باید مورد توجه مسئولین روستاها قرار گیرد. در عامل چهارم، شاخص‌های مانند کمبود پزشکان و متخصص گیاهان دارویی، کمبود کارشناس در حوزه گیاهان دارویی با بار عاملی (۰,۵۵۸)، کمبود کارشناس در حوزه گیاهان دارویی با بار عاملی (۰,۷۱۵)، نبود برنامه‌ریزی و چشم‌انداز با بار عاملی (۰,۵۳۶)، تاخیر در شناساندن بازار هدف تولیدکننده (۰,۵۴۶) متغیرهای عامل چهارم را تشکیل می‌دهند. مقدار ویژه این عامل ۲,۳۶۷ و در مجموع ۸,۱۶۱ درصد از کل واریانس ها را تشکیل می‌دهد.

عامل پنجم و ششم: موانع آموزشی و اطلاعاتی

بیسوادی و سطح کم آموزش کشاورزان با بار عاملی (۰,۵۷۴)، نبود آموزش‌های ترویجی مناسب جهت نحوه کاشت (۰,۶۱۷)، کمبود نه‌ای تحقیقاتی در گیاهان دارویی (۰,۵۰۷) را به خود اختصاص دادند. مقدار ویژه این عامل ۲,۲۷۳ و مقدار واریانس آن برابر با ۷,۸۳۸ است. در عامل ششم، عدم دسترسی برای اطلاعات موردنیاز با مقدار بار عاملی (۰,۷۱۹)، عدم تجویز پزشکان داخلی (۰,۶۵۴) و عدم ارتباط کافی بین تولیدکنندگان و دانشگاه (۰,۵۳۶) است. بار عاملی این متغیرها نشان می‌دهد که این متغیرها با این عامل همبستگی مثبت و بالایی دارند مقدار ویژه این عامل ۲,۲۷۶ و مقدار واریانس آن برابر با ۷,۸۴۸ است.

جدول ۷- متغیرهای هر یک از عوامل و میزان بارهای عاملی به دست آمده از ماتریس چرخش یافته از

دیدگاه مردم محلی

عامل	متغیر	با عاملی
موانع اقتصادی	ضعف سیستمهای بازاریابی مناسب گیاهان دارویی	۰/۵۸۲
	وضعیت نابسامان فروشندگان خرد از نظر دانش فنی	۰/۵۳۲
	نبود رسیدگی و توجه از سوی تشکل های مربوطه به گیاهان های دارویی	۰/۷۳۵
	نبود سرمایه کافی کشاورزان	۰/۵۱۴
	فقدان تشکل های صنفی کارا و تخصصی در امر تولید	۰/۷۹۳
	کمبود نیروی کار در تولید گیاهان	۰/۵۴۶
	عدم پوشش بیمه محصولات کشاورزی	۰/۶۵۸
موانع زیرساختی	کمبود آب در کاشت گیاهان دارویی	۰/۷۸۱
	کمبود بذر و نهاده	۰/۵۹۴
	کمبود ادوات	۰/۵۹۶
	کمبود صنایع و کارخانجات	۰/۵۹۴
	قدان سیستمهای تبدیل و عمل آوری گیاهان دارویی	۰/۵۶۷
	ستتی بودن تجهیزات گیاهان دارویی	۰/۶۴۵
موانع تولیدی	کم کاری نهادهای مرتبط برای شناساندن بیشتر مزایا کشت	۰/۶۸۴
	عدم نظارت کافی بر تولید	۰/۷۰۲
	عدم نظارت بر بسته بندی	۰/۵۴۶
	عدم نظارت فرآوری	۰/۵۳۵
موانع مدیریتی	کمبود پزشکان و متخصص گیاهان دارویی	۰/۵۵۸
	کمبود کارشناس در حوزه گیاهان دارویی	۰/۷۱۵
	نبود برنامه ریزی و چشم انداز	۰/۵۳۶
	تاخیر در شناساندن بازار هدف تولیدکننده	۰/۵۴۶
موانع آموزشی	بیسوادی و سطح کم آموزش کشاورزان	۰/۵۷۴
	نبود آموزشهای ترویجی مناسب جهت نحوه کاشت	۰/۶۱۷
	کمبود نهای تحقیقاتی در گیاهان دارویی	۰/۵۰۷
موانع اطلاعاتی	عدم دسترسی برای اطلاعات موردنیاز	۷۱۹

۰/۶۵۴	عدم تجویز پزشکان داخلی	
۰/۵۳۶	عدم ارتباط کافی بین تولیدکنندگان و دانشگاه	

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۴۰۱

۴.۵. مقایسه دیدگاه زنان و مردان در رابطه با موانع فعالیت گیاهان دارویی در مناطق روستایی

برای بررسی مقایسه دیدگاه زنان و مردان در رابطه با موانع فعالیت گیاهان دارویی در مناطق روستایی از آزمون تی دو نمونه مستقل استفاده شد. نتایج آزمون تی با دو گروه مستقل در ارتباط با تفاوت دیدگاه زنان و مردان از نظر موانع مشارکتی را نمایش داده است. با توجه به جدول (۸) سطح معنی داری آزمون لون، در مواردی که $\text{Sig} > 0.05$ باشد، آزمون تی با فرض برابری واریانس‌ها و در سایر موارد آزمون تی با فرض عدم برابری واریانس انجام می‌گیرد. همان‌طور که مشاهده می‌شود در مورد معیارهای موانع اطلاعاتی مدیریتی، فرض عدم برابری واریانس در نظر گرفته شده و برای مابقی معیارهای موانع اقتصادی، زیرساختی، آموزشی و تولیدی فرض برابری واریانس در نظر گرفته شده است. در کل نتایج این جدول نشان می‌دهد که مردان و زنان روستایی برای برطرف کردن موانع فعالیت گیاهان دارویی با هم مشارکت و همکاری نزدیکی دارند، از طرف دیگر زنان در متغیرهای زیرساختی و مدیریتی علاقمندی خود را نسبت به فعالیت‌های گیاهان دارویی بیشتر از مردان نشان دادند. بنابراین زنان هم‌رستا با مردان به دنبال برطرف کردن موانع فعالیت گیاهان دارویی در روستاهای مورد مطالعه هستند. زیرا آنها برای تامین معیشت و رفاه خانواده، تلاش فراوانی انجام می‌دهند تا بتوانند مایحتاج‌های خود را فراهم کنند. با توجه به میانگین‌های بدست آمده از دو گروه، نشان از انگیزه بالای مردم این روستاها برای برطرف کردن موانع فعالیت گیاهان دارویی دارند. بنابراین مسئولین منطقه نیازمند توجه به نظرات و پاسخ‌های آنها در راستای برطرف کردن بسترهای لازم برای انجام بیشتر فعالیت‌های گیاهان دارویی فراهم کنند.

جدول ۸- نتایج مقایسه میانگین دیدگاه زنان و مردان در رابطه با موانع فعالیت گیاهان دارویی

معیارها	جنسیت	میانگین	آزمون لون	آزمون تی برای برابری میانگین‌ها
---------	-------	---------	-----------	---------------------------------

سطح معناداری	درجه آزادی	آماره t	سطح معناداری	آماره f			
۰/۰۵۶	۲۴	۱/۴۲۵	۰/۲۸۴	۱/۲۵۶	۳/۵۶	مرد	موانع اقتصادی
					۳/۱۳	زن	
۰/۰۹۲	۲۴	-۱/۴۸۶	۰/۱۷۸	۱/۷۴۵	۳/۲۱	مرد	موانع زیرساختی
					۳/۵۶	زن	
۰/۱۶۵	۱۶/۱۳۷	۱/۳۵۶	۰/۱۵۴	۱/۳۵۶	۳/۶۹	مرد	موانع اطلاعاتی
					۳/۲۱	زن	
۰/۰۲۱	۲۴	۱/۴۸۵	۰/۹۶۷	۲/۳۲۶	۳/۷۸	مرد	موانع آموزشی
					۳/۱۲	زن	
۰/۷۵۶	۱۴/۵۶۸	۰/۱۸۹	۰/۸۵۶	۳/۳۲۵	۳/۱۸	مرد	موانع تولیدی
					۳/۱۱	زن	
۰/۸۴۵	۱۷/۶۵۸	۰/۱۷۵	۰/۳۲۵	۱/۴۱۵	۳/۴۵	مرد	موانع مدیریتی
					۳/۷۸	زن	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

۶. نتیجه گیری

بررسی موانع توسعه روستایی از مهمترین چالش‌هایی است که جوامع به ویژه جوامع روستایی با آن مواجه بوده است. از این رو، رویکردهای مختلفی بر توسعه روستایی مطرح شده است. یکی از این رویکردها مشهور، رویکرد تنوع بخشی فعالیت‌های است که در سه دهه اخیر مطرح شد. بنابراین این رویکرد بر تفکر جامعه و یکپارچه در مورد کاهش فقر و توسعه روستایی تاکید داشته و توجه محققین بسیاری را به خود جلب کرده است. با توجه به اینکه مناطق روستایی بخش عمده ای از منابع طبیعی را در بر می‌گیرند؛ برنامه‌ریزی جهت مسائل و به کارگیری شیوه‌های کارآمد، جهت بهره‌برداری و مدیریت بهینه آن می‌تواند راهگشای بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی و اقتصادی - اجتماعی در زمینه توسعه روستاها باشد. بنابراین منابع طبیعی و بخصوص گیاهان داروئی تجدید شونده به عنوان

بستر حیات و اساس توسعه کشور، در معرض تخریب و نابودی فزاینده‌ای قرار دارد. تجربیات سالیان طولانی نشان دهنده آن است که مهمترین دلایل عمده تخریب منابع طبیعی تجدید شونده، عواملی از قبیل سیاست‌های تمرکزگرایی و دولتی شدن مدیریت منابع طبیعی و کم توجهی به نقش سازمان‌های غیر دولتی است.

بنابراین توسعه و تسهیل توسعه روستایی، نیازمند آگاهی از شاخص‌ها و متغیرهای تاثیرگذار در آن می‌باشد. به لحاظ نظری، با اتکا به چرخه توسعه در مطالعات روستایی، می‌توان بسترهای لازم را برای توسعه روستایی را فراهم ساخت. این چرخه شامل توانمندسازی و توسعه ظرفیتی است که می‌تواند تقویت کننده توانایی‌ها و ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل موجود در نواحی روستایی برای به کارگیری در توسعه روستایی باشد، اما باید توجه داشت، از آن جایی که توسعه روستایی براساس رویکرد نظری توسعه شکل گرفته و متشکل از شاخص‌های مختلف است، دستیابی به توسعه روستایی بدون در نظر داشتن کلیه جنبه‌های تاثیرگذار در توسعه امکان پذیر نیست. بنابراین، از نظر شاخص‌ها تاثیرگذار در مناطق روستایی باید تلاش شود در فرایند سیاست گذاری، برنامه‌ریزی و مدیریت روستایی به صورت کل گرا و به هم پیوسته به شاخص‌ها توجه شود. لذا به منظور بررسی عوامل موانع رونق فعالیت‌های گیاهان دارویی در منطقه سردسیری استان کهگیلویه و بویراحمد این تحقیق صورت گرفت. نگرش مردم محلی در ۱۳ روستای این استان مورد بررسی و سنجش قرار گرفت؛ و برای پاسخ به سوالات مطرح شده در تحقیق از تحلیل عاملی بهره گرفته شد. بنابراین مقدار KMO برای بررسی موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی ۰/۶۹۶ و مقدار بارتلت ۶۳۰/۰۱۹ به دست آمد که در سطح ۹۹٪ اطمینان، معنادار بود. یافته‌های تحقیق نشان داد، که ۱۵ عامل شناسایی و در مجموع ۵۳/۹۰۸ درصد از کل واریانس متغیرها را تبیین نمایند. به طوری که عامل اول، یعنی موانع اقتصادی با مقدار ویژه آن (۳،۲۶۹)، و بیش از ۱۱/۲۷۳ درصد از کل واریانس‌ها را تبیین کرد و عامل ششم، موانع اطلاعاتی با مقدار ویژه ۲/۲۷۳ و مقدار واریانس آن ۷/۸۳۸ است، آخرین عامل را به خود اختصاص داده است. بنابراین این عاملها را می‌توان با یافته‌های تحقیقات شرفی و علی بیگی (۱۳۹۳) مقایسه کرد، که در تحقیق خود بیان می‌کنند، مشکلات سیاسی و اجتماعی جامعه ناشی

از عدم نظارت دقیق و مدیریت ناکارآمد در مسائل زیست‌محیطی مناطق روستایی است. همچنین یافته‌های تحقیق پرل و همکاران (۲۰۰۹) نشان داد که نظارت در حفظ محیط‌ضمن اینکه به پایداری محیط کمک می‌کند، زمینه را برای تعادل روابط انسان و بهره‌برداری محیط فراهم می‌کند. بنابراین در یک جمع‌بندی کلی می‌توان ذکر کرد، این که تمامی عوامل مذکور در مجموع ۵۳/۳۰۴ درصد واریانس کل متغیرها را تبیین می‌کنند و ۴۶/۶۹۶ درصد از واریانس باقی مانده مربوط به سایر عواملی است که پیش‌بینی آن‌ها مسیر نشده است. در ضمن ۱۹ متغیر در تبیین عوامل دخالت داشتند و مابقی مانده به این علت که بار عاملی آن‌ها کمتر از ۰/۵ بود را تحلیل حذف گردیده‌اند.

بنابراین راهکارهای را می‌توان با این شیوه‌ها برای برطرف کردن موانع فعالیت‌های گیاهان دارویی در توسعه روستایی در محدوده مورد مطالعه پیشنهاد کرد. سازمان حفظ محیط‌زیست سایر ارگان‌های مرتبط با مسائل منابع محیطی و گیاهان دارویی به بررسی کارایی قوانین و مقررات منابع محیطی اقدام و تلاش کنند عملکرد و کارایی اهداف تعیین شده را در سطح گسترده مورد ارزیابی قرار دهند. بنابراین لازم است که چالش‌های فوق ذکر را مورد بررسی قرار داد و با تقویت هر یک از این عوامل به فعالیت‌های گیاهان دارویی کمک کرد.

۱- مشارکت فعالان خودش روستا در تمام مراحل برنامه ریزی پروژه‌های گیاهان دارویی مد نظر قرار گیرد. این مشارکت مستلزم آگاهی و شناخت آن‌ها از اهمیت فعالیت‌های گیاهان دارویی در حیات اقتصادی و اجتماعی می‌باشد.

۲- بسترسازی در جامعه برای جذب سریع تر تکنولوژی‌های بی‌زیان و کم‌زیان برای تولید گیاهان دارویی

۳- بازنگری در قوانین و مقررات مرتبط با حفاظت گیاهان دارویی و بهره‌برداری از منابع در محیط‌های روستایی با توجه به پتانسیل‌ها و توانمندی‌های زیست‌محیطی در هر روستا

۴- تشویق مردم محلی به استفاده از مهارت‌های جدید و علمی در بهره‌برداری از گیاهان دارویی در مناطق روستایی

۵- ایجاد برنامه آموزشی ذی نفعان گیاهان دارویی در جهت حفاظت و بهره برداری درست در مناطق روستایی

۶- توجه به اولویت بندی شاخص های مورد استفاده به ترتیب که رتبه های اول تا ۶ به خود اختصاص دادند.

منابع

۱. احمدی، شیرین، دهقانی بیگدلی، رضا، حیدری سورشجانی، رسول (۱۳۹۹)، قابلیت اقتصادی گیاهان دارویی و مرتعی بر توسعه گردشگری، نشریه علمی تحقیقاتی گیاهان دارویی و معطر ایران، جلد ۳۶، شماره ۳، ۵۰۸-۴۹۶
۲. ازکیا مصطفی (۱۳۸۵)، جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستاهای ایران، چاپ اطلاعات، چاپ هفتم.
۳. بابا ذکری، فاطمه، شریفی، زینب، نوری پور، مهدی، (۱۳۹۸)، تعیین راهبردهای توسعه و تولید گیاهان دارویی در استان کهگیلویه و بویراحمد، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، جلد ۶، شماره ۱، ۶۳-۷۳.
۴. بریمانی، فرامرز (۱۳۸۲)، فرایند تکوین و تکامل توسعه روستایی و جایگاه آن در برنامه های توسعه روستایی و اجتماعی ایران، تهران: کنگره توسعه روستایی، چالش ها و چشم اندازها.
۵. پاپلی یزدی، محمد حسین و ابراهیمی، محمد امیر (۱۳۸۱)، نظریه های توسعه روستایی، تهران، انتشارات سمت.
۶. توانبخش، مهرداد و اسحق، ارجمند سیاه پوش (۱۳۸۸)، مبانی توسعه پایدار شهری، تهران: نشر جامعه شناسان، چاپ اول.
۷. جبل عاملی، فرخنده، غلامحسینی، طاهره، نصایبان شهریار (۱۳۹۱)، مقایسه مزیت نسبی صادرات گیاهان دارویی ایران با سایر کشورهای صادر کننده (مطالعه موردی: رازیانه، بادیان، انیسون و گشنیز، نشریه مدل سازی اقتصادی، شماره ۶، زمستان ۱۳۹۱).

۸. جعفری، عزیزالله، پاکروان، منیزه (۱۳۹۷)، بررسی گیاهانی منطقه تنگ سرخ در استان کهگیلویه و بویراحمد،
۹. حسینی ابری، سید حسن (۱۳۷۸)، روستا در مفهوم واقعی آن، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۱۴، شماره ۵۲، ۶۲-۵۰
۱۰. خالقی، عقیل (۱۳۹۹)، تحلیل چرخه افول و انحطاط روستایی در مناطق کوهستانی، مورد مطالعه: شهرستان ورزقان، فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق کوهستانی، سال اول، شماره ۴، پیاپی ۴، صص ۱۷-۳۲.
۱۱. دانایی فرد، حسن، آذر، عادل و دیده ور، فاطمه (۱۳۸۹)، تدوین الگوی نهادی کردن کارآفرینی در بخش کشاورزی زیربخش گلخانه ای داری، توسعه کارآفرینی، سال سوم، شماره دهم، صص ۲۷-۷.
۱۲. درگاه ملی آمار ایران، سرشماری عموم ونفوس مسکن، ۱۳۹۵.
۱۳. رفعتی محسن، حاجی میر رحیمی، سید داوود، اسدی هرمز (۱۳۹۹)، بررسی اقتصادی فعالیت کشت و تولید گیاهان دارویی عناب در استان قم، نشریه علمی ترویجی فناوری گیاهان دارویی در ایران، دوره ۳، شماره ۱، ۲۸-۱۴.
۱۴. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، حمداله، سجاسی قیداری و عینالی، جمشید (۱۳۸۵)، نگرشی نو به مدیریت روستایی با تاکید بر نهادهای تأثیرگذار، فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۲، ۱۳۸۵
۱۵. رمضانی، سعید، رضوانفر احمد، علم بیگی امیر، (۱۴۰۰)، ارائه مدل ساختاری شناسایی فرصت‌های کارآفرینانه در بین تولید کنندگان گیاهان دارویی استان خراسان شمالی، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی.
۱۶. رومیانی، احمد (۱۳۹۲)، ارزیابی نقش جریان سرمایه های شهری- روستایی در توسعه گردشگری پایدار، دهستان حصار ولیعصر، بوئین زهرا، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه زنجان.
۱۷. ریاحی، وحید و نوری، آذر (۱۳۹۳)، تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و پایداری روستاها، مورد: شهرستان خرمدره، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۴، پیاپی ۱۰، صص ۱۲۸-۱۱۳.

۱۸. سازمان پژوهش و برنامه ریزی روستایی، تولید و آماده سازی گیاهان دارویی، انتشارات چاپ و نشر کتب درسی، ۱۳۹۷.
۱۹. سفی، حسن (۱۳۸۸)، بررسی راهکارهای تنوع بخشی اقتصاد کشاورزی، نمونه موردی: دهستان دشت سر شهرستان آمل، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد.
۲۰. سید فتح الله امیری عقدایی، حسین زارعی زردبینی- بررسی عوامل موثر بر بهبود و توسعه گیاهان دارویی ایران- مطالعه موردی شهر اصفهان- فصلنامه علمی- پژوهشی تحقیقات بازاریابی نوین- سال چهارم شماره اول- شماره پیاپی ۱۲، ۱۹۵-۲۱۴
۲۱. شاهی، مقصودف شیرازی علوی، مهدیه و رعیت خاکی، علی (۱۳۹۶)، کنفرانس بین المللی علوم کشاورزی گیاهان دارویی و طب سنتی، ۲۵ و ۲۶ بهمن، شهر مشهد.
۲۲. شجاعی دیو کلانی، سید حسن (۱۳۹۵)، ظهور و اول کشاورزی صنعتی در عصر رضا شاه ۱۳۰۹ تا ۱۳۱۶، شماره ۱۹، مجله تاریخ ایران، صص ۱۴۰-۱۱۵.
۲۳. شهرکی، محمد رضا، بهمنش، بهاره، کوسه غراوی، یازمراد (۱۳۹۵). دانش بومی گیاهشناسی گیاهان دارویی و خوراکی در بین روستاییان مراتع ییلاقی هزار جریب مازندران، نخستین همایش ملی گیاهان دارویی معطر و اویه ای، دانشگاه گنبد گاووس، ۱ اردیبهشت. صص ۸-۱
۲۴. طاطیان، محمدرضا، قربانعلی نژاد، جابر، تمرناش، رضا، (۱۳۹۳)، بررسی بررسی میزان تمایل روستائیان به تشکیل تعاونی گیاهان دارویی جهت کارآفرینی در منطقه هزار جریب بهشهر، مجله کارآفرینی کشاورزی، سال اول، شماره ۲. ۹۵-۸۲
۲۵. لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۷)، جامعه شناسی توسعه، چاپ هفتم، تهران: پیام نور.
۲۶. محمدی، حسین، عبدل پور، سیداحمد، شمسی پور، علی اکبر (۱۳۹۸)، قابلیت اراضی کشت و توسعه گیاه دارویی آنگوزه با رویکرد اقلیمی مطالعه موردی: استان کهگیلویه و بویراحمد، فصلنامه که جغرافیای طبیعی، سال دوازدهم، شماره ۴۸. ۳۲-۱۷.
۲۷. محمودی، بیت الله (۱۴۰۰)، تحلیل وابستگی معیشتی جوامع محلی بختباری نشین به منابع جنگلی زاگرس مرکزی، دو فصلنامه علمی مطالعات و برنامه ریزی قلمرو کوچ نشینان، دوره اول، شماره دوم پیاپی، ۱۴۰۰: ۴۸-۲۹.

۲۸. مرادپور، سحر، پاکروان، منیژه، جعفری، عزیزالله (۱۳۹۷)، یافته‌های نوین در علوم زیستی، جلد ۵ شماره ۴،
۲۹. مولا دوست، کیومرث، شاهمرادی، مهناز (۱۳۹۹)، شناسایی چالش‌های پیش روی توسعه گیاهان دارویی ایران، مجله تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، مقاله ۵، دوره ۳۶، شماره پیاپی ۱۰۳.
۳۰. مومنی، فرشاد، دشتبانی، سارا و بانوی، علی اصغر (۱۳۹۶)، اهمیت بخش کشاورزی در حفظ تعادل اقتصاد - اجتماعی ساختار شهری و روستایی ایران، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ششم، شماره ۴، پیاپی ۲۲، صص ۴۶-۱۷.
۳۱. مهدی پور هاشمی و کاکاوند، مهدی، پناهی، پریسا، محمدی، ابراهیم، حیدری، مازیار (۱۴۰۰)، شناسایی ارتباط سنتی جوامع محلی زاگرس با ارزش‌های گیاهان، مطالعه موردی: شهرستان نورآباد ممسنی، استان فارس، جنگل و فرآورده‌های چوب، مجله منابع طبیعی ایران، دوره ۷۴، شماره ۱، صص ۲۹-۴۲.
۳۲. میرجلیلی، سید عباس (۱۳۹۸)، ارزیابی توانمندی و دانش فنی فروشندگان گیاهان دارویی در استان اصفهان، نشریه علمی و ترویجی فناوری گیاهان دارویی ایران، دوره ۲، شماره ۲.
۳۳. نقدی بادی، حسنعلی و مکیزاده تفتی، مریم (۱۳۸۴)، مروری بر گیاه آویشن. فصلنامه گیاهان دارویی. شماره هفتم. ۱-۱۰.
۳۴. هزار جریبی، جعفر (۱۳۸۴)، کارآفرینی، تهران، نشر پژوهشکده اقتصادی. جدول اول.
۳۵. هزار جریبی، جعفر؛ صفری شالی، رضا. (۱۳۸۹). کاربردست نظریه بنیادی در شناخت دانش بومی. فصلنامه دانش بومی، دانشگاه علامه طباطبایی شماره ۱، صص ۶۷-۴۰.

۳۶.

۳۷. A. K. Shadangi, . et al. Ethnobotanical Studies of Wild Flora at G. Udayagiri Forest In Eastern Ghat, Odisha. IOSR Journal Of Environmental Science, Toxicology And Food Technology (IOSR-JESTFT) Volume 2, Issue 2,2012 pp 25-37.

٣٨. Alam, G., & Belt, J. (2009). Developing a medicinal plant value chain: Lessons from an initiative to cultivate Kutki (*Picrorhiza kurrooa*) in Northern India. *KIT Working Papers Series*, (WPS. C5).
٣٩. Badke, M. R., Budó, M. D. L. D., Silva, F. M. D., & Ressel, L. B. (2011). Plantas medicinais: o saber sustentado na prática do cotidiano popular. *Escola Anna Nery*, 15(1), 132-139.
٤٠. Baretseng, S. (2015). Community involvement in the commercialisation of medicinal plant species. The Case Studies: *Lippia javanica* and *Elephantorrhiza elephantina*. A CSIR Presentation, Pretoria, Gauteng, South Africa.
٤١. Barragán-Ocaña, A., & del Carmen del-Valle-Rivera, M. (2016). Rural development and environmental protection through the use of biofertilizers in agriculture: An alternative for underdeveloped countries?. *Technology in Society*, 46, 90-99.
٤٢. Barrett, C. B., Reardon, T., & Webb, P. (2001). Nonfarm income diversification and household livelihood strategies in rural Africa: concepts, dynamics, and policy implications. *Food policy*, 26(4), 315-331.
٤٣. Benzie IFF, Wachtel-Galor S, editors, Boca Raton (FL): [CRC Press/Taylor & Francis](#); 2011.
٤٤. Bhattarai Khem Raj and Madhu Ghimire. “Commercially important medicinal and aromatic plants of Nepal and their distribution pattern and conservation measure along the elevation gradient of the Himalayas”. *Banko Janakari* 16.1 (2006)
٤٥. Bodeker, G. (2007). Medicinal Plant Biodiversity and Local Health Care: Rural Development and the Potential to Combat Priority Diseases. *Endogenous Development and Biodiversity*, Compass, Leusden, 241.
٤٦. Boeckel Lex van. MAPs and Essential Oils from Nepal - Market Analysis and Market Entry Strategy in Khumaltar, Lalitpur: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (2017).
٤٧. Boukhatem, M.N. Effective Antiviral Activity of Essential Oils and their Characteristics Terpenes against Coronaviruses: An Update. *J. Pharmacol. Clin. Toxicol.* 2020, 8, 1138.
٤٨. Capitalizing on the Bio-Economic Value of Multi-Purpose Medicinal Plants for the Rehabilitation of Drylands in Sub-Saharan Africa, John D. H. Lambert Per A. Ryden Enos E. Esikuri(2016)
٤٩. Dharmendra Kalauni and Arati Joshi, Status of Medicinal and Aromatic Plant (MAPs) and Socio-Economic Influence in Nepalese Livelihood - A Review Research. *ACTA SCIENTIFIC AGRICULTURE (ISSN: 2581-365X)* ,(2018)
٥٠. Egamberdieva, D., Wirth, S., Behrendt, U., Ahmad, P., & Berg, G. (2017). Antimicrobial activity of medicinal plants correlates with the proportion of antagonistic endophytes. *Frontiers in microbiology*, 8, 199.

๑1. Fongnzossie, E. F., Tize, Z., Nde, P. F., Biyegue, C. N., Ntsama, I. B., Dibong, S. D., & Nkongmeneck, B. A. (2017). Ethnobotany and pharmacognostic perspective of plant species used as traditional cosmetics and cosmeceuticals among the Gbaya ethnic group in Eastern Cameroon. *South African Journal of Botany*, 112, 29-39.
๑๒. Guo, Y.R.; Cao, Q.D.; Hong, Z.S.; Tan, Y.Y.; Chen, S.D.; Jin, H.J.; Yan, Y. The origin, transmission and clinical therapies on coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak—an update on the status. *Milit. Med. Res.* 2020, 7, 1–10.
๑๓. <https://www.kebnanews.ir/news/425315>
๑๔. Jürgen Pretzsch and Jude Ndzifon Kimengsi, *Asian Medicinal Plants' Production and Utilization Potentials* Sri Astutik, Sustainability 2019, 11, 5483; doi:10.3390/su11195483
๑๕. K. Choudhary. et al, *Ethnobotanical Survey of Rajasthan - An Update*, , American-Eurasian Journal of Botany, Volume 1, Issue 2, 2008, pp 38-45.
๑๖. Karunamoorthi, K., Jegajeevanram, K., Vijayalakshmi, J., & Mengistie, E. (2013). Traditional medicinal plants: a source of phytotherapeutic modality in resource-constrained health care settings. *Journal of Evidence-Based Complementary & Alternative Medicine*, 18(1), 67-74.
๑๗. Kimengsi, J. N., Aung, P. S., Pretzsch, J., Haller, T., & Auch, E. (2019). Constitutionality and the co-management of protected areas: Reflections from Cameroon and Myanmar. *International Journal of the Commons*, 13(2)
๑๘. Lee, Y., Luo R. Real-time forecasts of the COVID-19 epidemics in China from February 5 to 24 february 2020 *infect DIS. MODEL* 2020, 256-263
๑๙. Li, X.Q.; Song, Y.N.; Wang, S.J.; Rahman, K.; Zhu, J.Y.; Zhang, H. Saikosaponins: A review of pharmacological effects. *J. Asian Nat. Prod. Res.* 2018, 20, 399–411.
๒๐. Mbuni, Y. M., Wang, S., Mwangi, B. N., Mbari, N. J., Musili, P. M., Walter, N. O., ... & Wang, Q. (2020). Medicinal plants and their traditional uses in local communities around Cherangani Hills, Western Kenya. *Plants*, 9(3), 331.
๒1. Miguéis, G. D. S., da Silva, R. H., Damasceno Junior, G. A., & Guarim-Neto, G. (2019). Plants used by the rural community of Bananal, Mato Grosso, Brazil: Aspects of popular knowledge. *PLoS one*, 14(1), e0210488.
๒๒. Nadjib mohamad, setzar William (2020): MDPI, www.mdpi.com/plants.
๒๓. Nwafor, I., Nwafor, C., & Manduna, I. (2021). Constraints to cultivation of medicinal plants by smallholder farmers in South Africa. *Horticulturae*, 7(12), 1-15.
๒๔. Rashid, A.Z.; Tunon, H.; Khan, N.A.; Mukul, S.A. Commercial Cultivation by Farmers of Medicinal Plants in Northern Bangladesh. *Eur. J. Environ. Sci.* 2014, ๔, ๖๐–๖๘.

٦٥. Rathore, R., & Mathur, A. (2018). Entrepreneurship development in medicinal and aromatic plants: prospects and challenges. *International Journal of Economic Plants*, 5(1), 32-35.
٦٦. Sawadogo, H. and F. Kambou. 2009. "Pits for Trees: How Farmers in Semi-arid Burkina Faso Increase and Diversify Plant Biomass." In C. Reij and A. Waters-Bayer, eds., *Farmer Innovation in Africa: A Source of Inspiration for Agricultural Development*. London: Earthscan.
٦٧. Setyawan A. D, Review: Recent status of Selaginella (Selaginellaceae) research in, Volume 12, Number 2, April 2011 pp: 112-124
٦٨. Shinwari, Z. K., & Qaiser, M. (2011). Efforts on conservation and sustainable use of medicinal plants of Pakistan. *Pak. J. Bot*, 43(1), 5-10.
٦٩. Uduakobong, S. I. (2015). Poverty alleviation strategies in Nigeria: A call for an inclusive growth approach. *Journal of Poverty, Investment and Development*, 15, 110-118.
٧٠. Undp. (2003). Millennium development goal: A compact among nations to end human poverty (Human Development Report).
٧١. Van der Ploeg, J. D., Renting, H., Brunori, G., Knickei, K., Mannion, J., Marsden, T., ... & Ventura, F. (2017). Rural development: from practices and policies towards theory. In *The Rural* (pp. 201-218). Routledge.
٧٢. van Schalkwyk (Minister of Tourism) (2012) Addresses the Cape Town Press Club on the state of Travel and Tourism in South Africa, 1 November. Available at: www.gov.za/minister-tourism-mr-marthinus-van-schalkwyk-addresses-cape-town-press-club-state-travel-and-tourism (accessed 3 April 2015).
٧٣. Verma, R. K. (2014). An ethnobotanical study of plants used for the treatment of livestock diseases in Tikamgarh District of Bundelkhand, Central India. *Asian Pacific journal of tropical biomedicine*, 4, S460-S467.
٧٤. Wilson, Suzanne, Daniel R. Fesenmaier, Julie Fesenmaier and John C. Van Es, (2001). Factors for Success in Rural Tourism Development. *Journal of travel research*. 130-138.
٧٥. World Bank (2001); *Reaching The Rural Poor, The Rural Development Strategy of the World Bank, 2001*. Inernet. (www.worldbank.org).
٧٦. Yang, Y.; Islam, M.S.; Wang, J.; Li, Y.; Chen, X. Traditional Chinese medicine in the treatment of patients infected with 2019-new coronavirus (SARS-CoV-2): A review and perspective. *Int. J. Biol. Sci.* 2020, 16, 1708.